

AKTUALNOST I UTJECAJ LE CORBUSIEROVE MISLI I DJELA U NAS

Tomislav Premerl, Branko Siladin, Neven Segvić, Mirko Maretić, Lenko Pleština

U povodu stogodišnjice rođenja Le Corbusiera (Charles-Edouard Jeanneret, 1887—1966) održan je 7. XI. 1987, u Društvu arhitekata grada Zagreba, okrugli stol na temu »Aktualnost Le Corbusierove misli i djela u nas«. U razgovoru su sudjelovali: povjesničari umjetnosti MATKO MEŠTROVIĆ i EUGEN FRANKOVIĆ, te arhitekti LENKO PLEŠTINA, RADOVAN DELALLE, MIRKO MARETIĆ, BRANKO SILADIN, GROZDAN KNEŽEVIĆ, NEVEN SEGVIĆ, IVAN ČIŽMEK, LJUBOMIR MISČEVIĆ, SAŠA LEVI i DARKO VENTURINI. Ovdje objavljujemo autorizirana izlaganja svih sudionika razgovora kao i priloge koje su naknadno poslali arhitekti ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ i MARIJAN HRZIC.

TOMISLAV PREMERL: U ime uredništva pozdravljam sve pozvane i one koji nisu direktno pozvani. Osobito nam je drago što je došlo mnogo studenata. Ovaj razgovor nije zamišljen suviše službeno, a povod mu je stogodišnjica Le Corbusierova rođenja, koja je zabilježena u cijelom svijetu, u svim stranim stručnim časopisima, pa i onima koji nisu strogo arhitektonski. To što se ta godišnjica svagdje bilježi indikator je da se s Le Corbusierom u nas i u svijetu nešto događa. Nadam se da će ovaj razgovor pokazati što se zapravo događa. Nećemo ovdje govoriti o Le Corbusieru kao povijesnoj ličnosti, o njegovu djelu, nego o tome što se danas događa s njegovom misli, o našim vezama s Le Corbusierom i o njegovu utjecaju na našu sredinu, o tome koliko ga poznajemo i da li ga poznajemo. Ovaj bi razgovor trebao također pridonijeti valorizaciji i revalorizaciji Le Corbusierovih ideja, te utvrđivanju razloga zbog kojih se odnos prema njemu kretao od potpunog prihvatanja do potpune negacije.

MATKO MEŠTROVIĆ: Pokušao bih u nekoliko rečenica odgovoriti na pitanje u čemu je aktualnost Le Corbusiera, njegove misli i njegova djela. Tri su glavna razloga te aktualnosti: prvo, snažna stvaralačka ličnost; drugo, velik doprinos stvaranju i međunarodnom usvajanju standarda modernog organiziranja prostora; treće, antipacifista urbana problematike za koju tek naše vrijeme tehnološki i ekonomski sazrijeva.

Kao izuzetno značajna ličnost iz plejade stvaralaca s početka stoljeća, Le Corbusier se, unatoč mnogim nespornostima i pogrešnim tumačenjima njegovih nazora na svijet i društvena pitanja arhitekture i urbanizma, nameće prije svega stvaralačkom moći imaginacije i takvom sposobnošću oblikovne artikulacije unutarnjeg i vanjskog prostora da je i danas on morfološki svježiji od mnogih takozvanih obnovitelja personalnosti u arhitekturi. Usporedite ranije i kasnije radove, od glasovite vile u Poissyu do vladinih zgrada u Chandigarhu, pa ćete vidjeti da je to ogroman repertoar konstruktivnih i plastičnih inovacija, daleko od manire i bilo kakve uniformnosti. I kad izgleda najjednostavniji, Le Corbusierov je oblikovni jezik složen po prostornoj zamisli koju definira, baš kao što i posve jednostavne solucije znade uzdignuti do veličanstvenosti.

Na međunarodnom planu, svojom agilnošću i proročkim žarom Le Corbusier je promovirao napredne kriterije prostorne organizacije grada i regije i radikalno pomakao civilizacijske norme stanovanja kodificirane u CIAM-ovim poveljama. Te norme, premda su nedostatne za vlastito oživotvorenje, još nisu prevladane; s jedne strane su historijski nadidene, a s druge su praktički nedosegnete, što ne treba brkati s nužnošću njihove kritičke revalorizacije.

Uzred, upozorio bih na jedan temeljni princip, bezbroj puta istican kao elementarno pravilo suvremenog projektiranja, da glavna prometnica ne smije prolaziti središtem stambenog naselja, odnosno da mora biti na znatnom odstojanju od nastambi. U našoj praksi, pa i najnovijoj, to je pravilo neznačajki ili zločinački, kako hoćete, ignorirano i kršeno. Podite cestom prema Sesvetama i vidjet ćete još nedovršene stambene višekatnice tik uz nju. Sličan je i možda još drastičniji slučaj stambeni kompleks na samoj petlji kod Držičeve, No, neću se na tome zadržavati. Ako se u praksi ti minimalni kriteriji i danas zaboravljaju, onda bi se valjalo prisjetiti i cjeline okolnosti u kojima se to dešava i usporediti ih s intencijama s kojima su prije pola stoljeća međunarodni standardi doneseni.

Da je to potrebno najbolje govori zapanjujući pad kvalitete i tehnologije gradnje u na-

šoj sredini. U mnogo čemu ona je danas na daleko nižoj razini. Između dva rata ravni krovovi uvodili su se u Zagrebu kao jedna od glavnih značajki moderne arhitekture, a danas vlasti u tom istom gradu donose propis kojim se svi projekti zgrada s ravnim krovovima automatski isključuju, ne odobravaju za izvedbu, jer nitko ne može garantirati da ravni krov neće prokisnuti. Sigurno, ta pojava ima i složenije uzroke.

Le Corbusier je anticipirao potrebe i mogućnosti vremena koje dolazi i kojemu se i mi približavamo posve nesporni. U radovima kasnih tridesetih godina za Alžir, koji se danas izvlače iz arhiva i nanovo studiraju, razvijao je viziju antropogeografske strukture, to jest koncepciju planskog prostornog zahvata koji obuhvaća i objedinjuje čitav proizvodno-distributivno-potrošni ciklus, njegov početak i njegov kraj u cjelovitom urbanom prostoru. Stoga vrlo oštro treba razlikovati Le Corbusierovu teorijsku misao od njene službene doktrinacije, njegovu viziju urbanizacije svijeta od tehokratske nivelacije funkcionalističkog urbanizma. Problematika koju je anticipirao — transformacija industrijskog društva u urbano — povijesno je još posve otvorena. Ali je postalo jasno da se ona ne može istraživati monodisciplinarno niti razvijati monocentrički, jer joj je decentralizirana informacijsko-komunikacijska mreža bitna pretpostavka. Mi na takva istraživanja u našim prilikama kao da ne možemo ni pomišljati.

LENKO PLEŠTINA: Pripremajući se za ovaj okrugli stol, obratio sam pažnju više na temu Le Corbusier u nas nego danas, pa je i ovaj moj prilog u tom smislu.

Dijelim, vjerujem, zajednički sud da je utjecaj centralne arhitektonske ličnosti 20. stoljeća u nas bio, i još uvijek jest, ogroman: u početku u definiranju novog oblikovnog izraza, stila moderne, a poslije sveukupnog životnog stila.

Dvije godine nakon Pessaca, kolektivni nastup modernista u Weissenhofu (objedinjeni oko ravnog krova) bio je manifest novog oblikovnog poimanja, a reagiranje u našoj sredini bilo je i neposredno i uspješno. Počevši od te, 1927. godine, cijeli niz naših, pogotovo tada mladih arhitekata, primjenjuje pet novih, prema Le Corbusieru definiranih, stilskih odlika moderne. (Jednu profilaciju moderne tih godina ilustrirao bih Blochovom primjedbom: *Iznutra svijetle i gole poput bolesničkih soba, izvana bez nakita, kutije na pomičnim nogarima, izgledaju kao da su spremne na put.* Usto, on sjetno otklanja smisao moderne tih tridesetih godina: *Otvorenost, želja za vanjskim svijetom pri sadašnjem izgledu vanjskog svijeta, prestala je usrećivati; širok prozor i otvorena vrata u doba fašizacije društva su pogubljeni.*)

Samim se stilom ništa bitno ni radikalno nije mijenjalo u društvu, osim što je bidermajerski idealizam građanske klase (iskazan i u ljubavi za kosi krov) bio pomalo provociran, ali se ta klasa vrlo brzo prilagođavala novom izrazu. Novoformirani stil, u kontekstu afirmacije društvene pravde, bez izrazitih je posljedica (ako se zanemari poboljšani kutak pokojeg kućnog sluga). Direktno povezivanje moderne tridesetih i društvenog progressa meni se čini nategnutim, kao što je i socijalno značenje, za razliku od artističkog, koje se u nas pripisuje grupi »Zemlja«, određeno pretjerivanje.

Dok je prije rata Le Corbusierov utjecaj bio uglavnom neposredan i artistički, poslije rata, putem totalnog planiranja prostora, postaje sveobuhvatan i masovan. Taj su utjecaj pratile dvije grupe nedostataka:

— Problematičnost nekih Le Corbusierovih koncepata, odsutnost elaboracije određenih

ključnih momenata u njegovim zamislima, te hendikep s nekoliko realizacija iz domene stanovanja (tu mislim na nevolje oko Pessaca, oko Marseillea, a čak je i vila Savoye, apoteoza moderne, na neki način problematična za stanovanje);

— Slaba, a ponekad i »uvrnut« transmissija Le Corbusierove misli u našu sredinu. (Trebalo spomenuti da je Atensku povelju tek 1965. godine, tridesetak godina poslije Kongresa, prevela grupa beogradskih studenata, a izašla je u vrlo maloj nakladi od 2000 primjeraka. Nakon toga su, mislim, uslijedila još dva ili tri naslova, a sve to zajedno veoma je malo za nešto što je imalo tako velik utjecaj na naš prostor i življenje.)

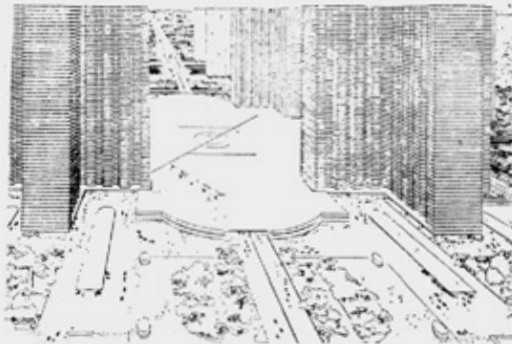
U poslijeratnom vremenu velikih zanosa, ambicija i programa tražile su se velike ideje, a Le Corbusier ih je imao već pripremljene, i to u relativno jednostavnoj formi: funkcionalni grad, kao jednostavan zbroj četiriju osnovnih funkcija (stanovanje, rad, rekreacija i promet), testiran na dva teorijska projekta (*Suvremeni grad* 1922. i *Sunčani grad* 1930.) verificirana Atenskom poveljom 1933. godine. Le Corbusierov predložak, opterećen gigantizmom, jer to su gradovi za tri milijuna ljudi, ne daje pouku za male, suptilne zahvate, a osim toga nema ni prostudiran odnos prema povijesnom nasljeđu (plan Voisin za Pariz 1925. gotovo je jedina, i reklo bi se neuspjela lekcija), tako da su često planovi samo u idejnoj fazi korbizijanski, a poslije postaju derivat raznoraznih neartikuliranih utjecaja.

Kako su u tim poratnim godinama mnoge ideje na arhitektonskom planu bile preživjele, odbačene i »kompromitirane«, glavna uporišta naših arhitekata tada bile su ideje Bauhauša i Le Corbusiera. Ali, premda je utjecaj Le Corbusiera bio značajan i dominantan, ipak je postojalo neko distanciranje i neka formalna rezerviranost, valjda pod utjecajem dnevnih politike i tada aktualne socrealističke teorije.

U tom pogledu zanimljiva je analiza u kojoj prof. Mohorovićić komparira *trahiranje magistrale u kapitalističkoj i socijalističkoj društvenoj stvarnosti*. Analizirajući Le Corbusierovu magistralu (misli se na brzu gradsku prometnicu), kaže: *Ovim se rješenjem Le Corbusier bori protiv mračnog i zgnusnog sklopa magistrala većine velegradova kapitalističkog svijeta, usvajajući višu i savršeniju tehničku organizaciju prometa, no to je njegovo rješenje u oblikovnom smislu izraz mehanističke bezidejnosti kapitalističkog društva*. Tome suprotstavlja studiju za Moskovsku ulicu, današnju Ulicu proleterskih brigada (koju je tada Antolić zacijelio radio na bazi Le Corbusierove misli), za koju kaže: *Ta skala harmonijskih relacija u oblikovnoj cjelini magistrala socijalističkog urbanizma upravo interpretira idejnu sadržinu socijalističke stvarnosti, uključujući ovamo i njenu snagu, dinamiku, kolektivnost i humanost*.

Još jedan primjer distanciranja od Le Corbusiera je i kritika stambenog bloka *Unité d'habitation* u Marseilleu. Premda će kasnije biti veoma populariziran kao uspješno oblikovanje i kao uspio tipološki obrazac stambene zgrade s unutrašnjim hodnikom, 1949. godine »Arhitektura« piše: *Nacrt kao i čitava ideja ovog stambenog bloka za 1600 ljudi, točan je odraz kapitalističke ideologije koja je čovjeka i njegove potrebe postavila na posljednje mjesto u općoj skali vrijednosti*.

Ranih pedesetih, neki se stavovi u državi mijenjaju, i 1952. se u nas organizira izložba o Le Corbusieru, čime je i formalno inauguriran i uveden u naš prostor, da bi naredne dekade duhovno stalno bio prisutan u ovom prostoru. Kao predložak za razvoj naših gradova uzet je »funkcionalni grad« i to ne kao odabrana mogućnost, već, kako se tada vjerovalo, jedino ispravan pristup, budući da se taj urbanizam doživljavao kao rezultat napredne urbanističke nauke. Proklamirani princip oblikovanja: *ritmičko ponavljanje istovrsnih elemenata, no u međusobno slobodnoj postavi radi razbijanja monotonije* (Antolić, 1953) zadovoljio bi i autora tog stava, opata Laugiera, daleku Le Corbusierovu inspiraciju.

Le Corbusier: Plan Voisin za Pariz, 1925.

Da je šezdesetih godina duh *La Ville radiuse* u potpunosti afirmiran, pokazuju i ova dva mišljenja: Godine 1960. Kolacio piše: *Situiranje nekih od ovih zgrada značilo je i prvo kidanje s principima izgradnje zatvorenih blokova u području sjeverno od željezničke pruge, što je također bio korak naprijed u urbanističkom pogledu*. Godine 1969. Albini komentira: *Zagreb između 1840. i 1940. grad je tzv. inzula tipično otužnih*.

Nakon toga, negdje sedamdesetih, dolazi do promjene raspoloženja i nagle devalvacije Le Corbusierovih urbanih ideja, iako su one i dalje nekom inercijom prisutne, i često, »dorađene«, podosta kapacitiraju naše urbano planiranje.

RADOVAN DELALLE: Počeo bih s nekoliko riječi o Međunarodnom kongresu arhitekata u Brightonu, jer mislim da je izuzetno indikativan za naš razgovor. Tema kongresa bila je »Krov nad glavom — gradimo svijet sutrašnjice«. Osnovni podaci iz materijala pokazuju da danas milijardu ljudi nema krova nad glavom, a dvije trećine čovječanstva nema odgovarajuće uvjete stanovanja. Predsjednik udruženja britanskih arhitekata Rod Hackney vrlo je oštro rekao da su Le Corbusier, F. L. Wright i Mies van der Rohe »zamađljivači« koji su u stvarnosti gradili u prvom redu za bogate investitore. Nakon niza zanimljivih diskusija u raznim sekcijama Kongresa, zaključeno je da se arhitektura ponovo nalazi na prekretnici, te da bi se arhitekti trebali vratiti stvarnom životu, svakodnevicu i problemima većine ljudi koji žive u gradovima.

Ako bismo otvorenim očima pogledali urbanu stvarnost u Zagrebu, vidjeli bismo da je ta stvarnost izuzetno teška i porazna. Nakon četrdeset godina možemo ustanoviti da smo zapuštali i zapustili postojeće povijesne jezgre Gornjega i Donjega grada, te da smo istodobno periferiju osudili na rušenje, a nismo je srušili. Zato i danas mnogi stanovnici u Trnju žive u istoj situaciji u kojoj su živjeli 1936. godine, odnosno neposredno prije rata. U novim naseljima nismo izgradili ni jedan cjelovit gradski ambijent, ni jednu novu cjelovitu gradsku četvrt. Sve su to samo fragmenti, torza, samo neke daleke kopije, koje nisu imale direktnu vezu ni s Atenskom poveljom, ni s Le Corbusierovim urbanističkim planovima.

Poslije ovog malo pesimističkog uvoda, želio bih naglasiti da bi bilo apsurdno kada bi netko u današnjem razgovoru otpužio Le Corbusiera za naše današnje probleme u urbanističkom planiranju i izgradnji grada. Ako

Radovan Delalle i Slavko Dokić

želimo stvarno govoriti o Le Corbusieru, onda moramo prvo analizirati povijesne uvjete i događaje koji su se odvijali dvadesetih i tridesetih godina ovog stoljeća.

Mislim da nema sumnje da su Le Corbusierova arhitektonska ostvarenja u vrhu najznačajnijih djela 20. stoljeća. Međutim, njegovi urbanistički planovi puni su nesporazuma i proturječnosti. Od 1922. godine kada je Le Corbusier izložio Dioramu i maketu Suvremenog grada za tri milijuna stanovnika, mnogi su pokušavali dokazati da se i gradovi, kao i kuće, mogu projektirati u birou za crtačim stolom, daleko od života i stvarnih problema grada. Posebno bih ukazao na posljedice koje je izazvao plan Voisin, razradivan od 1925. do 1946. u nizu varijanti. Rekao bih da je plan Voisin izvršio izrazito negativan utjecaj, jer prijedlog za rušenje središnjeg dijela Pariza nije bila samo stilska vježba bez posljedica. U tom kontekstu spomenuo bih samo arhitekta Zemljaka, koji je 1949. predložio urbanistički plan za rušenje Kaptola u Zagrebu... Kada je zapravo počeo tako drastičan zaokret u izgradnji naših gradova? Sigurno je da su CIAM-i u razdoblju 1928—1933. imali odlučujući utjecaj. Poznato je da je Ibler bio u Parizu 1925. na Svjetskoj izložbi dekorativnih umjetnosti i da je vidio plan Voisin, kao i uređenje paviljona »Esprit Nouveau«. Već 1928. godine Antolić je radio kod Le Corbusiera, a Radna grupa »Zagreb« izlagala je u Parizu 1931. Utjecaji, misli i teorije o modernoj arhitekturi širili su se vrlo brzo, pa je već 1932. u Planičevoj knjizi tiskana deklaracija CIAM-a s osnovnim načelima. Međutim, najveći utjecaj u poslijeratnoj generaciji arhitekata sigurno je imala Atenska povelja. Nažalost, većina teza o socijalnim problemima i kritička analiza razvoja velikih gradova ostale su neshvaćene i potisnute u drugi plan, a u praksi se primjenjivala shema zongina (stanovanje, rad, rekreacija) i plan namjene površina. Kao kruna takvih jednodimenzionalnih shema nastaje koncept stambenih naselja, kao osnovne jedinice u razvoju naših gradova...

Ovim izlaganjem htio sam prije svega ukazati na nekoliko razdoblja o kojima bismo trebali razgovarati. Prvo je razdoblje 1922 — 1933. godine, zaključeno sa četvrtim CIAM-om. Drugo je razdoblje 1945 — 1970. sa svim posljedicama izgradnje stambenih naselja. Treće je razdoblje postmoderna osamdesetih godina, koja je nakon više od šezdeset godina dovela arhitekturu i urbanizam ponovo na prekretnicu, na preispitivanje osnovnih vrijednosnih kriterija.

GROZDAN KNEŽEVIĆ: Nešto, sasvim načelno, temeljeno na dosadašnjim izlaganjima. Čini mi se da nema posebnog smisla povezati Le Corbusiera sa svim negativnostima što se dešavaju u urbanizmu i arhitekturi posljednjih petnaestak godina. To je slično kao kad bi npr. o Marxu raspravljali na osnovi antiinflacijskog programa. To ne bi bilo nimalo funkcionalno, iako je naravno, moguće. Ako želimo nešto ovom raspravom postići, onda se La Corbusier ne smije promatrati izvan društvenog i kulturnog konteksta u kojem nastaju njegove ideje. Čini mi se da bismo, prema onome kako je ova rasprava počela, mogli sve utopiste i nosioce preuranjenih ili danas neprihvatljivih ideja apriorno diskvalificirati. Mislim da je to sasvim pogrešno.

EUGEN FRANKOVIĆ: Le Corbusier je povijest. Le Corbusiera više nema, funkcionalizma više nema. To je povijest, povijest prilično daleka. Prenesite ovo vrijeme, preko pola stoljeća, negdje jako daleko, recimo u 12., 13. stoljeće pa ćete razabrati da je za to vrijeme gotika sazrela, doseže svoj vrh i postaje kasna. Preko pola stoljeća je dugo vrijeme. Ht'o sam početi od toga.

Mislim da nas funkcionalizam zbog nekih razloga danas zanima. Koji su to razlozi? Ne bih isticao fond La Corbusierova djela i funkcionalizma općenito. Upozorio bih na to da je riječ o konceptu koji je važan zato jer je problematizirao, jer je širio prostor pitanja koja se postavljaju pred arhitekturu. To je energija, koja je dragocjena u svakom kul-